

PRIKAZ KNJIGE

Zagrebačka filozofija prakse: na putu k povijesnom mišljenju novog

VESELIN GOLUBOVIĆ

Zagreb: Plejada, 2018., 280 str.

Nema dvojbe kako je knjiga *Zagrebačka filozofija prakse – na putu k povijesnom mišljenju novog*, autora Veselina Golubovića, uspjela u vlastitom naumu da bude “relativno cjelovit prikaz, interpretacija i analiza bitnih pitanja koja su mišljena u krugu zagrebačke filozofije prakse”. Pisana je poput udžbenika namijenjenog svima sa željom, voljom i namjerom istraživati onaj sadržaj jugoslavenske, napose zagrebačke filozofije što korača putem “k povijesnom mišljenju novog” u periodu 50-ih i 60-ih godina dvadesetog stoljeća, ali i u narednim godinama kada je “praksa” dopirala i odjekivala filozofskim čvorištima diljem planeta kao nijedna filozofija s ovih prostora prije nje, izuzev one Ruđera Boškovića, samostvaralački utisnuvši neizbrisiv autohtoni trag. Predstavnici jugoslavenske, prije svega zagrebačke filozofije prakse, u nasljeđe su ostavili daleko više od tragova, naime, prokrčili su svoj, ali svjetski put – stvorili su vlastito filozofirajuće utopijsko mjesto.

O značenju, prepoznatljivosti i uvažavajućoj međunarodnoj snazi zagrebačke filozofije prakse i više nego indikativno, sama za sebe govori činjenica kako njezina autentičnost nije prošla nezapaženo kod veličina, a danas klasika svjetske akademske zajednice kao što su Jürgen Habermas i Erich Fromm, da spomenemo samo one možda, da to tako kažemo, publicitetom najvidljivije i široj, ne-akademske javnosti. Primjerice, navest ćemo Petrovićevu, donekle i suradnju, svakako korespondenciju, ali zapravo, “intelektualnu vezu”, kako ju naziva Petrovićeva supruga Asja, koju je Gajo održavao sa Erichom Frommom sve do njegove smrti 1980. godine. Fromm je pozvao Petrovića da održi nekoliko predavanja na Sveučilištu u Mexico Cityju gdje je na Medicinskom fakultetu vodio katedru iz psihoanalize. Sam Habermas (iako osobno nije mogao biti prisutan) u pozdravnom govoru povodom međunarodne konfe-

rencije, održane 12. travnja 2013. godine, posvećene liku i djelu najistaknutijeg predstavnika zagrebačkih praksisovaca, o Gaji Petroviću govori kao o prijatelju, ali i o “dubokoj urezanosti mnogostrukih sjećanja na skupinu zagrebačkih filozofa prakse”. “U tim se kolegama”, iznosi Habermas, “utjelovilo jedinstvo filozofije i svjesne političke egzistencije”. Drugim riječima, njihova ideja o praksi dosljedno se materijalizirala u njihovoj egzistenciji.

Čitava plejada autora iz cijeloga svijeta bila je aktivno uključena u rad Korčulanske ljetne škole (čiji su inicijatori bili upravo zagrebački praksisovci 1963. godine), svake godine okupljajući eminentne sociologe i filozofe, domaće i inozemne, gdje se izlagalo, raspravljalo i diskutiralo o tada najznačajnijim pitanjima društva i čovjeka iz humanističke, ili ako baš inzistiramo marksističke perspektive (budući da su humanizam i Marxova filozofija nerazdruživa cjelina), i jugoslavenskog časopisa *Praxis* (utemeljenog kao takoreći potrebe društva i čovjeka, na inicijativu zagrebačkih praksisovaca s Gajom Petrovićem kao pokretačkom energijom časopisa, prvi put tiskanog u rujnu 1964. godine), filozofskog časopisa koji je izdavalo Hrvatsko filozofsko društvo kao dvomjesečnik u jugoslavenskom izdanju (na hrvatskosrpskom jeziku) i kao tromjesečnik u engleskom izdanju (na engleskom jeziku). Mjesto jugoslavenskog, ali prije svega zagrebačkog filozofirajućeg mišljenja uistinu je bilo, na filozofskoj karti svijeta, nezaobilazna destinacija.

“Zagrebačka filozofija prakse” izvorno je sintagma, a svakako, ako još nije, gotovo izvjesno na putu je da postane stručni termin koji sam autor, Veselin Golubović, koristi kako bi napravio svojevrsnu distinkciju između beogradskog i zagrebačkog kruga filozofa. Ovdje valja imati u vidu kako je osim geografske odrednice neizostavan i daleko bitniji u razlikovanju sam pristup pojmu *praxis*. I unutar samog zagrebačkog kruga, a koji je predmet ove knjige, profesor Golubović ukazuje na njihova međusobna razlikovanja kroz pojedinačno svojstvene im “misaone intencije, vidokrug i perspektivu razumijevanja cjelovitosti cjeline ili biti toga pojma, vodeće naglaske koji se pridaju pojedinim momentima, aspektima i oblicima prakse te dosljednost i radikalnost u promišljanju toga pojma.” “Za razliku od beogradske varijante koja u to vrijeme ne uviđa principijelnu razliku između filozofije i znanosti te filozofiju shvaća kao svojevrsnu, samostalnu i disciplinirano artikuliranu znanost, u zagrebačkoj varijanti filozofija prakse ... je shvaćena kao samostalna i samosvojna stvaralačka djelatnost, svojevrsna duhovna djelatnost, bitno različita od svih drugih duhovnih djelatnosti i napose od znanosti i umjetnosti koje su joj po mnogočemu bliske.”

Autoritet iznesenog sadržaja knjige naprosto se nameće sam od sebe s obzirom na životnu posvećenost profesora Golubovića ovoj temi, koji u prologu sam svjedoči kako već pedesetak godina objavljuje radove o vodećim pitanjima i temama zagrebačke filozofije prakse, čija je opsegom šira problematika sadržana prije svega u njegovim knjigama *S Marxom protiv Staljina* (1986), *Mogućnost novog* (1990), *Rad prakse i praksa rada* (neobjavljeno) i *Filozofija kao mišljenje novog* (2006). Iako je doprinos profesora Golubovića temi erudicijski sveobuhvatan, tko zna kolike bi razmjere taj doprinos poprimio da ga u tome nije kontinuirano ometalo bestijalno ništenje svega što se početkom devedesetih i u narednom periodu, nije dalo izliti u zamišljeni nacionalistički kalup.

Može li se zagrebačka filozofija prakse kao topos za sebe, vlastitim snagama uplesti u “prevladavanje metafizike” u “putovanje k mogućnosti novog”, samim time prema “novom” kao takvom, “novom” čije mjesto u-buduće, prema onom što tek ima biti, onome što tek ima doći, neće moći bez “prakse”? Da li će se na to mjesto, ukoliko bude lišeno “prakse”, s pravom moći gledati kao na otuđeno bivstvovanje, pa shodno tome, hoće li revolucionarno bivstvovanje čija suštinska imanentnost nije “praksa” ostati uskraćeno za autentični, “stvaralački ili otvoreni marksizam”, za realnu “mogućnost slobodne ljudske zajednice”? Zagrebačka filozofija prakse nesumnjivo je, kako sam autor piše, bila dijelom filozofije prakse koja se u to vrijeme razvijala u Jugoslaviji, a ova sastavni dio filozofije prakse koja se razvijala u svijetu. Međutim, može li se o zagrebačkoj filozofiji prakse govoriti kao o samostalnoj, autentičnoj suvremenoj filozofskoj orijentaciji? U konačnici, hoće li to biti mjesto na kojem će se “odlučivati o sudbini mišljenja u našem vremenu?”

Može se sasvim izvjesno tvrditi kako je ova knjiga, odnosno njen autor dao potvrđan odgovor na postavljena pitanja. Uostalom, zar potvrđan – odgovor prije odgovora, ne anticipira već i sama činjenica da su neka od najuglednijih imena iz međunarodne akademske zajednice (filozofa i sociologa), aktivno sudjelovala u životu glasovite Korčulanske ljetne škole, a zatim i kroz rad časopisa *Praxis*? “Ne bi bilo pretjerano reći da su te dvije institucije u drugoj polovini šezdesetih i prvoj polovini sedamdesetih godina minulog stoljeća bile najplodnije i najuglednije međunarodne tribine nedogmatske, kritičko-stvaralačke, napredne, demokratske, humanističke i liberalne misli u svijetu.”

“Stvaralački ili otvoreni marksizam” u to je vrijeme kao jedan izrazito aktualan i angažiran filozofijski, i ne samo filozofijsko-kritički pogled na svijet, čovjeka i čovjekov položaj u poretku “bivstvujućeg” i njega kao “bivstvujućeg

bića”, bio itekako predano uključen u međunarodne rasprave. Zagreb i Beograd prednjačili su svojim doprinosima, s tim da se inauguracija prakse kroz “mišljenje re-evolucije (Milan Kangrga), mišljenje revolucije (Gajo Petrović) i povijesno mišljenje (Vanja Sutlić), kao radikalnijih oblika filozofije prakse, mogu uglavnom povezivati s imenima zagrebačkih filozofa”. Originalnost i autentičnost zagrebačke filozofije prakse korijeni se u ishodištu koje izravno polazi od Marxovih ideja, a ne od interpretacija i tumača, dogmatskih autoriteta čiji je kritički sadržaj “etatistički” (staljinistički) unificiran i prečesto, gotovo u pravilu, smještan s onu stranu poželjne filozofirajuće znatiželje.

Dakle, zagrebačka filozofija prakse nije pristajala na kompromis akademske korektnosti i opće-prihvaćene uvriježenosti i nije nekritički usvajala, bilo tumačenja koja su nastala kao posljedica oblikovana Marxovim djelom, bilo ona inspirirana takvim filozofijskim orijentacijama. Ona je “putila” vlastiti put ne samo kao “mišljenje novog” već i kroz mogućnost da to “novo” bude ozbiljeno kao, takoreći, realna, stvarna, svakodnevna zbiljnost, “revolucija”, “re-evolucija”, “novi povijesni odnos” čovjeka, društva i bivstvovanja, dakako ne zaneamarujući, već zapravo dekonstruirajući prethodno nagomilane dogme koje su bile vođene isključivo nekakvim samo njima korisnim “političkim”, “klasnim”, “birokratskim” i tko zna kakvim sve ne privilegijama.

Može se slobodno kazati kako je knjiga tako i pisana, kao trodijelni dijalektički “put k mišljenju novog”, a to novo je “revolucija bivstvovanja”, istinski “slobodna ljudska zajednica”. Prvi dio ogleda odnosi se na “kritiku staljinizma”, destrukciju vulgarnog “dijalektičkog materijalizma” i nastajanje “filozofije prakse”. Drugi dio tiče se njenih vodećih, temeljnih pitanja ili “stvari mišljenja”, a trećim dijelom artikulira ona vodeća pitanja kao slobodnu stvaralačku djelatnost, to jest kao “radikalnu kritiku otuđenja čovjekove duhovnosti, duševnosti i društvenosti”, na koncu, otuđenog bivstvovanja kao takvog. Uglavnom, svi jugoslavenski, a napose zagrebački filozofi koji su težili prevladati dogmatizam staljinističke recepcije marksizma dijele mišljenje da je čovjek slobodno samostvaralačko biće prakse, ali se njihovo međusobno shvaćanje prakse razlikuje – pristupi zagrebačkog i beogradskog kruga nisu isti.

Čini se kako je razlika beogradskog i zagrebačkog pristupa slična, ako ne ista onoj koja razlikuje analitičku od kontinentalne filozofije. Predstavnici beogradskog kruga u skladu sa svojom “analitičkom orijentacijom” i pretežnim interesom za “angloameričku filozofiju (gnoseološku, logičku i metodološku problematiku)” praksu nastoje odrediti onkraj Marxove humanističke teorije

otuđenja i oslobođenja, dok zagrebačka škola sa svojom “antropološko-ontološkom” orijentacijom, te svojom ukorijenjenošću u “njemačkoj filozofskoj tradiciji” i interesom za suvremenu filozofiju “njemačkog duhovnog kruga” smjera razviti upravo “ontološko-antropološko” shvaćanje prakse kao načina čovjekova bitka na koji se može historijski ukazati u samootuđenom i izvornom obliku.

Oba puta podrazumijevala su radikalnu kritiku staljinizma. Vrijedno je spomenuti kako se filozofskom kritikom staljinizma u Jugoslaviji intenzivirala i filozofska kritika staljinizma u svijetu, a time i novi period u historiji marksizma i Marxova mišljenja uopće. Autor kritiku dijeli na dva perioda: 1950 — 1953. i 1958 — 1960. U prvom periodu ističu se Milan Kangrga, Predrag Vranicki, Gajo Petrović, Rudi Supek iz Zagreba, te Mihailo Marković iz Beograda. U drugom periodu javljaju se još i Branko Bošnjak, Ivan Focht, Danko Grlić iz Zagreba, Veljko Korać iz Beograda te Vanja Sutlić i Ljubomir Tadić iz Sarajeva.

Ipak, korijene kritike valja potražiti u 1948. i 1949. u tekstovima Maksa Baće, Milana Kangrga, Gaje Petrovića i Predraga Vranickog. Kao možda i ishodišne točke profesor Golubović navodi tekstove Gaje Petrovića (“O jednoj grešci u članku, Veliko delo o marksističkom filozofskom materijalizmu”) i Maksa Baće (“O nekim pitanjima kritike i samokritike u SSSR-u”). “Petrovićev članak predstavlja reakciju na nepotpisani članak u *Borbi*, zvaničnom glasilu CK SKJ”, za koji se pretpostavlja, piše autor, da ga je napisao upravo Maks Baće, “revolucionar, španjolski dobrovoljac i hrvatski prvoborac, visoki rukovodilac, iskusni politički radnik i školovani filozof,” “pomoćnik saveznog ministra unutrašnjih poslova i pomoćnik ideološkog šefa partijskog vrha” čiji su neposredni šefovi tada bili Aleksandar Ranković i Milovan Đilas. S druge strane, Petrovićev članak bio je rezultat osobne akademske znatiželje i samoinicijative mladog studenta filozofije.

Jugoslavenska filozofska kritika, ponajprije uz evidentno najznačajniji doprinos zagrebačkog kruga, izborila se za autentično filozofsko stajalište, a koje autor uvjetno naziva “humanističkim dijalektičkim materijalizmom”. Srž kritike bila je praksa kao centralna kategorija. Praksa čiji je filozofirajući sadržaj naprosto onemogućavao okoštalom “birokratskom socijalizmu” da kontinuirano zadržava *status quo*, sadržaj koji je ništio, negirao tu birokratsko-klasnu povlaštenost, a zapravo otuđenost. Partija se zbog svog vlastitog opstanka svim sredstvima borila protiv “zakona” koji je na određeni način

neizostavna procesualnost prakse kao takve, zakona “negacije negacije”. Jer upravo je “taj zakon jezgro, prava bit dijalektike za koju je Marx rekao da u svom racionalnom obliku izaziva ljutnju i užasavanje buržoazije i njenih doktriniranih zastupnika, jer u pozitivno razumijevanje postojećeg unosi ujedno i razumijevanje njegove negacije, njegove nužne propasti jer svaki postali oblik shvaća u procesu kretanja, dakle, i po njegovoj prolaznoj strani.”

Krajem 1960. kritika domaćeg filozofskog dogmatizma i staljinizma vrhunac doživljava kritikom teorije odraza na znamenitom četvrtom stručnom savjetovanju Jugoslavenskog udruženja za filozofiju i sociologiju na Bledu. U godinama koje su uslijedile plodovi su bili impresivni: “stvaralački marksizam kao filozofija prakse čija je centralna tema čovjek i njegovo samooslobođenje, Korčulanska ljetna škola i časopis *Praxis*”. Shodno tome Marxovoj se filozofiji nastoji dati adekvatnije ime – “dijalektički humanizam, humanizam-naturalizam, humanistički naturalizam.” Konačnim obratom zagrebačka praksa “oslobodila” se, “razotuđila” od “akademske kastracije, dogmatske sputanosti, ideološke prepariranosti i političke instrumentaliziranosti.”

U tom modernom, takoreći, zagrebačkom pojmu prakse bitnim postaje dimenzija vremena (Kangrga) kao “vremenovanje” – “produktivno ljudsko stvaranje subjekta i objekta”. Kangrga je držao kako povijest počinje u moderno građansko doba jer i povijest i vrijeme mogući su tek po oslobođenju subjektivitetu te im porijeklo i mogućnost leže u samospoznaji. “Svijet” tek čovjekovom praksom postaje “povijesnim događanjem” što je ujedno i potraga za našim budućim vremenom, mjestom naše budućnosti u sada, gdje se historija kao “izvanjsko kretanje” pretvara u ono unutrašnje kao “povijesno događanje”. Jer u suprotnom, što je i bilo na djelu, čovjekovo “otuđenje” je zapravo njegovo “samootuđenje”. “Razotuđenje” čovjeka na određeni je način njegov povratak iz egzistencije u otuđenim sferama (“teorija faktora”) u, kako kaže Marx, svoje ljudsko, “društveno postojanje”. Čovjekov bitak nije (Golubović parafrazira Petrovića koji parafrazira Marxa) proizvod prirode nego povijesti – to ne znači da u ljudskoj povijesti ne djeluju i prirodni zakoni – ljudsko društvo transcendiraju te zakone slobodom, kreativnošću, spontanošću, praksom. To transcendiranje i čini bit povijesnog. Čovjek jest praksa – samo je njemu svojstven takav način “bitisanja”, a “revolucijom” započinje istinska “ljudska povijest”.

Može li “buduća revolucija” biti mjerodavna za sadašnjost? Kako se može unaprijed misliti ono “buduće čega još nema”? Petrović onima što drže kako je

mišljenje budućnosti nedopušteno i kako se valja držati sadašnjosti, odgovara: “Prema tome, ako nekome najbolje odgovara pozicija mišljenja koje zaostaje za zbiljom, koje misli tek ono što je dano faktički, mi mu to ne možemo zabraniti. Kao posljednji pokušaj da ga potaknemo na razmišljanje, možemo mu samo obratiti pažnju na to da je i otvorenost budućnosti iskustvo prošlosti.” Naprosto, takva je priroda odnosa u vremenu. Sadržaj već ozbiljen u vremenitom bitku “obraća” (Sutlić) se drugome – time se čovjek odnosi prema bitku. “Vrijeme postaje bitno a bit vremenita: povijest nije kao za Hegela kompozitum vječnosti i prolaznosti nego bitno zbivanje – zbivanje biti. Tek tako povijesno mišljenje, porijeklom filozofsko, može ujedno biti i povijesnotvorno”, na određeni način kao svijest o “nastajanju novog”.

U odnosu bitka i svijesti Kangrga uočava mogućnost da primjerice “svijest ne odgovara neistinitom bitku ili određenom društvenom fakticitetu već da mu se suprotstavlja i pretiče ga nošena htijenjem za njegovom izmjenom. A takvoj svijesti to je moguće jer svagda proizlazi iz primarnog jedinstva bitka i trebanja... To je stanovište onoga što još nije, a može i treba da bude, stanovište drugačijeg... mogućnost slobode kao epohalno-kritičko stanovište revolucije koja je istinska mjera povijesti”. Kant je bio taj koji je “zaoštrio suprotnost između bitka (*Sein*) i trebanja (*Sollen*)”. U ishodište se centrira čovjek kao “voljno-aktivno” i “umno biće”. To podrazumijeva spoznaju kako “nije sve onako kako jest i kako je bilo, te stoga, i ne treba da bude takvo”. Time središnje pitanje filozofije postaje “čovječnost čovjeka”, njegovo “dostojanstvo”, njegovo “vlastito povijesno događanje” utemeljeno u njegovom “samostvaralačkom djelovanju”. Shodno tome, “praktička filozofija” ima da se ozbiljuje kao “filozofija prakse u revolucionarnu svijest prakse, u svjesno mijenjanje svijeta”.

Na početku ovog prikaza napisao sam kako je knjiga *Zagrebačka filozofija prakse – na putu k povijesnom mišljenju novog*, autora Veselina Golubovića, svojevrsni udžbenik filozofije prakse. I zaista, za svakog đaka suočenog s “praksom” bit će ona poput kompasa, uvijek dobrodošlog i praktično svrsishodnog, na putovanju “dijalektičkim humanizmom”, a koji bi mu u odmjeravanju s filozofijom zagrebačkih praksisovaca svakako trebao biti pri ruci. Na kraju knjige, ili ako hoćete udžbenika, nalazi se i popis zagrebačkih filozofa prakse, s popisom njihovih objavljenih knjiga.

Pored sveobuhvatnog uvida u najznačajnija pitanja “prakse”, dakako, opsegom onoliko koliko dopušta knjiga općeg smjera, autor je donekle naznačio i povijesno-društveno-akademski kontekst i trenutak “historijsko kreiranih

ljudskih mogućnosti” čija je procesualnost za posljedicu imala rađanje zagrebačke filozofije prakse. Dakle, svakom budućem, takoreći, đaku praksisovcu, knjiga “Zagrebačka filozofija prakse” i više je od pukog traga “na putu k povijesnom mišljenju novog”.

Andrej Šimić

Arhiv Srba u Hrvatskoj